

Per Molander

Condorcets misstag – Hoten mot staten och demokratin

WEYLER | 379 S. | ISBN 9789176810743

OBARMHÄRTIG VIDRÄKNING MED AVREGLERING OCH NYLIBERALISM

Recensent **Leif Lewin**

PER MOLANDER FULLFÖLJER här sin tidigare kritik av styrningen i New Public Management genom ett idéhistoriskt arbete om den franske upplysningsfilosofen Nicolas de Condorcet. Dennes misstag sägs ha bestått i det optimistiska antagandet att det goda samhället skulle komma av sig självt om man undanröjde all vidskepelse. Denna kritik är dock inte helt rättvis.

POLITIK & SAMHÄLLE

FÖR UNGEFÄR ETT år sedan, närmare bestämt den 24 mars 2017, höll Finansdepartementets Expertgrupp för studier i offentlig ekonomi (ESO) presskonferens. Det var inte något ovanligt; ESO-rapporterna blir regelmässigt föremål för seminarier och massmedial uppmärksamhet. Men den här gången var det något speciellt. Det var nämligen

själva den styrningsmodell, som väglett statsmakterna under senare årtionden och där inte minst just ESO varit pådrivande, som ifrågasattes i rapporten. Den talade klarspråk redan i titeln, *Dags för omprövning – en ESO-rapport om styrning av offentlig verksamhet* (ESO 2017:1) och konstaterade i sina slutsatser att de löften, som ställts ut av den nya styrningsfilosofin New Public Management (NPM), ”generellt inte har infriats”.

En påtagligt nervös ESO-ordförande reserverade sig i förordet genom att konstatera att ”ett återställande till tidigare politik [skulle] innebära långtgående förändringar inom de aktuella sektorerna” och ville ifrågasätta ”om en reversering är mest ändamålsenligt och rätt väg”. Det var inte fråga om det, replikerade författaren i sin muntliga föredragning och protesterade mot underrubriken på seminariet, ”Dags att vrida klockan tillbaka?” När det begås misstag, ska de rättas till. Metaforer om klockan antyder att striden är förlorad: klockan fortsätter ju ändå att ticka på. Men verkligheten var att det visst var möjligt att förbättra styrningen av den offentliga verksamheten bara man övergav den doktrinära marknadisering som i vårt land drabbat sådana centrala områden som till exempel utbildningen, sjukvården och socialförsäkringen.

Författaren var Per Molander, teknologie doktor, förutvarande generaldirektör, under en lång karriär tongivande ekonomisk expert inom offentlig förvaltning och forskning, författare och filosof. Med sin rapport anslöt han sig till den allt vidare skaran av NPM-kritiker. Denna reform presenterades under 1980-talet som en frihetsreform (vilka reformer gör inte det?) och förordade långtgående decentralisering till dem som var närmast berörda av ett beslut. Men för den skull fick staten inte abdikera. Staten skulle komma in i efterhand och utvärdera hur de olika verksamheterna uppfyllde angivna mål. Därmed skapades vad Lena Lindgren träffande kallat ”utvärderingsmonstret”: genom ständiga krav på dokumentation, inspektion, genom ytliga mätningar och ryckvis uppföljning, förkvävdes de offentliganställdas professionalism, kreativitet och ansvarskänsla. Det blev med andra ord inte som man hoppats. Därför borde man bryta upp från NPM.

MOLANDER FULLFÖLJER NU sin kritik av hur styrningen av den offentliga verksamheten går till genom att ge ut ett lärt, idéhistoriskt arbete med den fantasieggande titeln *Condorcets misstag – Hoten mot staten och demokratin*. Det rör sig inte om någon konventionell biografi. Snarare använder Molander den franske upplysningsfiloso-

fen som förevändning för en obarmhärtig vidräkning med vår tids avreglering och nyliberalism. Det är svårt att inte imponeras av den eleganta, fyndiga och ibland halsbrytande tankeflykt som präglar denna vindlande essä.

Utän att de hade det klart för sig främjade upplysningsfilosofernas frihetspropaganda framväxten av juridiska personer, understryker Molander, det vill säga institutioner med enbart ett ekonomiskt ansvar, inte ett moraliskt. De juridiska personernas enda syfte är att få kapitalet att växa. Begrepp som samvete har ingen relevans för juridiska personer. Att detta innebär ett problem insågs tidigt: ”bolag har varken en kropp som kan bestraffas eller en själ som kan fördömas.” Och nationalekonomerna uppfann *homo economicus*, som lät sina handlingar styras enbart av egenlystheten. Vår tids avreglering gjorde sedan de starkare ännu starkare. I den lössläppta kapitalismens natur ligger en strävan att tänja på gränserna. Resultatet har blivit otillräcklig kreditprövning, insiderbrott, skatteflykt, mutor och kartellbildning.

”I den lössläppta kapitalismens natur ligger en strävan att tänja på gränserna. Resultatet har blivit otillräcklig kreditprövning, insiderbrott, skatteflykt, mutor och kartellbildning.”

Spiritueellt liknar Molander den ekonomiska vetenskapens tillkortakommanden vid storviltjägarens *big five* – elefanten, noshörningen, lejonet, leoparden och buffeln – men de troféer som ekonomerna ska nedlägga är av annan natur: det handlar om nödvändigheten att fatta beslut på lång sikt, svårigheten att få fullständig information, oförmågan att hantera externa effekter (en vacker husexteriör är till glädje inte bara för ägaren), fördelningsfrågan och marknadsmodellens grundantagande om fri konkurrens mellan små aktörer, utan att någon aktör tillägnar sig ”marknadsmakt”. Avregleringen har gjort att staten och demokratin kommit under attack. Med olika argument försöker ”högern och näringslivet undergräva dess legitimitet och dess resursbas och att urholka dess verksamhet”. Slutkapitlet har den ma-

nande rubriken "Återupprätta staten". Om man låter marknaden penetrera staten, "kommer den offentliga sfären att successivt förlora en av sina viktigaste resurser – ett gemensamt ethos".

I en entusiastisk recension i *Dagens Nyheter* den 11 december 2017 ställer Stefan Jonsson Condorcets tänkande mot Adam Smiths. Enligt Jonsson är det den senares teorier som i dag präglar scenen: "ett samhälle av girigbukar formar sig till ett harmoniskt kollektiv tack vare en försyn – vad Smith ibland kallade 'den osynliga handen' – som balanserar egennyttorna mot varandra". Det är litet pinsamt för den stora morgontidningen att Jonsson, som skarpt kritiserar nyliberalismen, själv på detta sätt så aningslöst godtar nyliberalernas karikatyr av Smith. Som varje student i idéhistoria får lära sig och som man kan påminnas om genom att läsa Stefan Björklunds *En anständig individualism – Adam Smith flankerad av Francis Hutcheson och David Hume* (2013) finns det i denna fråga inte en utan två viktiga böcker av Smith att läsa: inte bara *Wealth of Nations* utan också *The Theory of Moral Sentiments*. Jonsson blev mycket riktigt snabbt korrigerad av Katarina Katz i DN några dagar senare, den 22 december. Att det goda samhället kan skapas av "girigbukar" utan moraliska skrupler var fullständigt främmande för Smith. Snarare förhåller det sig så att under den gamla goda tiden, på 1800-talet, hölls ämnen som nationalekonomi, statskunskap och filosofi samman i något man kallade "political economy". Det är först under vår tids ämnessplittring som ekonomerna spårat ur och börjat teoretisera om "egenintresse", "plånboksröstning", "individuell rationalitet", "public choice" och vad det nu kan vara.

VARI BESTÅR DÅ Condorcets "misstag"? Enligt Molander var det hans optimism. Upplysningsfilosoferna trodde att det goda samhället skulle komma av sig självt bara man undanröjde den vidskepelse som spreds av kyrkan och monarkin. Condorcet är framtidstrons filosof framför andra. Molander menar att han underskattade den ansträngning som behövs för att lyfta befolkningen till en högre kunskapsnivå.

Frågan är om det är en rättvis kritik. Condorcet var faktiskt livligt intresserad av skolfrågor och valde att sitta i utbildningsutskottet när han kom in i nationalförsamlingen. Där utarbetade han år 1792 riktlinjerna för en allmän grundutbildning för hela folket med påbyggnad i form av yrkesutbildning eller akademisk utbildning, jämställdhet mellan könen, läroplaner för olika utbildningslinjer och krav på lärare och läromedel. Sedan är det en annan sak att han med sin stela och omständliga reto-

rik inte alltid lyckades övertyga de otåliga revolutionärerna, som till slut tröttnade och sin vana trogna dömde honom till döden. Men hans framstegstro förblev obruten. Också Condorcets sista arbete, heter det i Nationalencyklopedins Uggleupplaga med en obetalbar formulering, "författadt på trappstegen till schavotten, andas den

► Markis de Condorcet (1743-1794).

innerligaste förtröstan på framtiden". En mera adekvat rubrik på Molanders bok, till exempel "Condorcets ofullbordade utbildningsprojekt", hade naturligtvis varit mindre slagkraftig.

Condorcet var en skolad matematiker – liksom Molander själv. Den affinitet som

”En mera adekvat rubrik på Molanders bok – till exempel 'Condorcets ofullbordade utbildningsprojekt' – hade naturligtvis varit mindre slagkraftig.”

däriigenom finns mellan föremål och författare är en oavslutad källa till underhållande och inspirerande reflektioner. Med ett litet leende tar man del av Molanders förslag i ESO-rapporten att en förbättrad resultatstyrning i vårt land bara kan uppnås genom "intimt samarbete mellan personer med god kännedom om verksamheten och personer med matematisk och statistisk skolning".

För dagens samhällsvetenskap är Condorcets matematik utomordentligt betydelsefull, eller hans "sociala matema-

tik" som han själv ville kalla den. Det är ju nämligen Condorcet som är röstningsparadoxens fader. Han visade på transitivitetens problem, det vill säga om någon föredrar x framför y och y framför z, måste han också föredra x framför z. Men under vissa omständigheter är detta inte fallet. Preferenserna kan gå i cirkel och det uppstår svårigheter att överföra individuella önskemål till kollektiva beslut. Längre ansågs detta bara vara en excentrisk sifferlek, dock inte helt bortglömd tack vare en högskolelektor i matematik i Oxford, C. L. Dodgson, under pseudonymen Lewis Carroll känd som författare till *Alice i Underlandet* – en paradoxernas och symbolernas mästare. I och med Nobelpristagaren Kenneth Arrows återupptäckt av röstningsparadoxen under 1950-talet har den blivit en grundbult i modern statsvetenskaplig forskning om hur skilda minoriteter genom strategiskt handlande kan sätta sin prägel på statens beslut. Av högerdebattörer som Henri Lepage har röstningsparadoxen anförts som ett argument mot demokratin – och, dessvärre, var Kungliga Vetenskapsakademien inne på liknande resonemang, när den Nobelprisbelönade Arrow år 1972. Sådana försök avvisas effektivt av Molander. Alla voteringsregler innehåller problem. Med samma rätt skulle man kunna argumentera för att marknaden borde förbjudas, eftersom den ibland leder till kaotiska förlopp.

PER MOLANDERS BOK är, ovanligt nog, på en gång lidelsefullt tesdrivande och sofistikerat komplicerad. När det gäller ekonomiskt modellbyggande sviker honom inte hans väderkorn. Nationalekonomer brukar försvara sig med att säga att kritiken av *economic man* är förlegad, eftersom en stor del av modern ekonomisk forskning just går ut på att förfinna modellen och fånga upp andra motiv för människans handlande än egenintresset. Motiveringen för förra året ekonomipris till Alfred Nobels minne är belysande. Richard Thaler fick då priset för att han bland annat visat att konsumenternas känsla för rättvisa spelar in i deras ekonomiska beteende. Att så är fallet, att människan också vägleds av en vilja att göra sitt bästa, av professionell etik, av – med Hegels ord – en önskan att vinna erkännande från sina medmänniskor, är för de allra flesta av oss en självklarhet. Endast för nationalekonomer kommer detta som en nyhet, en nyhet så stor att den omedelbart belönas med ett Nobelpris.

► Leif Lewin är Skytteansk professor emeritus i värtalighet och statskunskap vid Uppsala universitet.